

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه آزاد اسلامی - واحد تهران مرکزی
دانشکده هنر و معماری

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

رشته نمایش - ادبیات نمایشی

موضوع:

بررسی اکولوژیک

مراسم و آیین‌های نمایشی در حوزه استان مرکزی

و نمایشنامه شیخون زاگرس

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر جابر عناصری

استاد مشاور:

جناب آقای اردشیر صالح‌پور

پژوهشگر:

قدرت‌الله فتحی

سال تحصیلی ۷۹ - ۱۳۷۸

۴۶۸۳۸

۴۶۸۳۸

دفتر اطلاعات و امور دانشجویان
تهران - خیابان ولیعصر - پلاک ۱۳۸

۱۳۸۷ / ۱۲ / ۲۵

Handwritten signature or mark.

این تحقیق با حمایت اداره کل فرهنگ و ارشاد
اسلامی استان مرکزی انجام یافته است.

پیشگفتار

ضرورت انتشار پژوهشها و مطالعات فرهنگی و هنری از واقعیت‌های مسلم و اجتناب ناپذیری است که جمله درد آشنایان مسائل فرهنگی، آن را درک کرده‌اند و پیوسته از کمبود این آثار تأسف خورده و می‌خورند. امروزه با ابتدای سیاست‌گذارها و برنامه‌ریزیهای فرهنگی بر دانش فرهنگی گسترده، نیاز به تحقیقات و مطالعات بیش از هر زمان دیگر چهره گشوده و مدیران فرهنگی را ناگزیر از اتخاذ تدابیری نموده است. بروز مشکلات و معضلات فرهنگی و ضرورت چاره‌جویی و راه‌یابی برای حل و پاسخگویی به آنها از طرف سازمانهای فرهنگی جامعه بخصوص ادارات فرهنگ و ارشاد اسلامی که متولی فرهنگ عمومی جامعه هستند بی‌گمان نیازمندی به پژوهشهای فرهنگی را بیشتر می‌سازد. امروزه که جامعه اسلامی از نبرد و جنگ نظامی با غرب خلاصی یافته، ناگزیر از استحکام بخشیدن به سنگرهای فکری خود است. در برهه کنونی که غرب پرستان از راههای مختلف با اشاعه و انتشار اندیشه‌های فاسد خود مترصد آلوده ساختن هوای معطر از خون هزاران شهید جامعه اسلامی و انقلابی ایران هستند؛ جهاد فکری و فرهنگی جز با تقویت اندیشه دینی و مجهز شدن به ابزار علم و دانش میسر نیست.

در راستای پاسخگویی به ضرورت‌های مزبور و هدف مقدس مبارزه با تهاجم فرهنگی غرب، شورای پژوهشی اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی و انجمن علمی، فرهنگی و هنری استان، تصمیم به انتشار مجموعه‌ای از تحقیقات، تألیفات، ترجمه‌ها و آثار فرهنگی و هنری دارد. تلاش دست‌اندرکاران در این مجموعه بر آن است تا نتایج گزارشهای تحقیقی که با بودجه و اعتبار شورای پژوهشی اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان مرکزی انجام گرفته و تحقیقات و آثاری که توسط دیگر پژوهشگران، صاحب‌نظران و مؤسسات تحقیقاتی فراهم آمده و تاکنون منتشر نگردیده است را در تعداد محدود منتشر و در اختیار مدیران فرهنگی و محققان استان قرار دهند. تمامی مطالبی که در این مجموعه منتشر می‌گردد اساساً مبتنی بر یک یا چند نیاز فرهنگی مشخص است که اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان مرکزی الویت آن را تأیید نموده است. پژوهش حاضر مرکب از ۵ مقاله با عناوین «پژوهشی در زمینه تأثیرات مثبت اقتصادی گسترش صنعت جهانگردی»، «درآمدی بر ساماندهی فضایی قابلیت‌های ایرانگردی و جهانگردی در خمین»، «راهبردهایی جهت رونق و گسترش صنعت ایرانگردی و جهانگردی در استان مرکزی»، «شناخت وضع موجود و بررسی موانع و تنگناهای صنعت ایرانگردی» و «جهانگردی استان مرکزی و نقش و اهمیت میراث فرهنگی در ارتباط با توریسم در استان مرکزی» است که در نخستین همایش جاذبه‌های ایرانگردی و جهانگردی (خرداد ماه ۱۳۷۶) که در خمین برگزار گردیده، قرائت شده‌اند.

نظر به این‌که استان مرکزی از استعداد‌های بالقوه توریستی نسبتاً وسیعی برخوردار بوده و بایستی با برنامه‌ریزی، این توانمندی به فعلیت درآید، مقالات، قرائت شده در همایش و اطلاعات و آمار و نتایج حاصله از آن، در قالب «مجموعه مطالعات فرهنگی و هنری» جهت استفاده سازمانهای ذیربط، محققین و کلیه علاقمندان، منتشر می‌گردد.

در پایان ضمن سپاس از کلیه افرادی که در تألیف، تدوین و تهیه مجموعه حاضر ما را یاری کرده‌اند از پژوهشگران و صاحب‌نظران استان و کشور دعوت می‌نماییم که ما را در ادامه این راه یاری فرمایند. سعی و تلاش همگان مشکور باد.

شورای پژوهشی اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان مرکزی

تقدیم:

به پدر و مادرم که همواره حامی ام بودند
و به همسرم
که با ایستادگی در برابر سختی‌ها و کاستی‌ها و نبودن همواره شکیبای بود
او که با لبخندی به نشانه رضایت مرا به تداوم واداشت.

تشکر و سپاس :

قال علی علیه السلام: «من علمنی حرفاً فقد صیرنی عبداً»
امام علی (ع) می فرماید: کسی که یک کلمه به من بیاموزد مرا یک عمر بنده خود کرده است.

اینجانب بر خود لازم می دانم تا از همه استادان بزرگواری که در طول دوران تحصیل از ابتدا تا اکنون، به عنوان شاگرد افتخار حضور در محضر آنان را داشته ام تشکر کنم و مراتب سپاس و قدردانی خود را از سرورانی که در طول دوره کارشناسی ارشد و همچنین در به انجام رسانیدن این پایان نامه از کمک و مساعدت خود دریغ نورزیدند اعلام نمایم.

- ریاست و مسؤولان محترم دانشکده هنر و معماری

- مدیر و کارکنان محترم گروه نمایش

- اعضای محترم هیأت علمی گروه نمایش

- مدیریت و معاونت محترم اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان مرکزی

- استادان محترم آقایان: محمود دولت آبادی، جمال میرصادقی، دکتر محمدرضا

خاکی، دکتر احمد دامود و سرکار خانم دکتر پروانه مژده

- استاد مشاور آقای اردشیر صالح پور

در پایان تشکر ویژه خود را به استاد گرانقدر و ارجمند جناب آقای دکتر جابر عناصری

تقدیم می دارم که بی هیچ دریغ و مضایقه ای در این پژوهش راهنمایم بودند.

دانشگاه آزاد اسلامی - واحد تهران مرکزی
دانشکده هنر و معماری

پایان نامه
برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
رشته نمایش - ادبیات نمایشی

موضوع:

بررسی اکولوژیک
مراسم و آیین‌های نمایشی در حوزه استان مرکزی
و نمایشنامه شیخون زاگرس

پژوهشگر:
قدرت‌الله فتحی

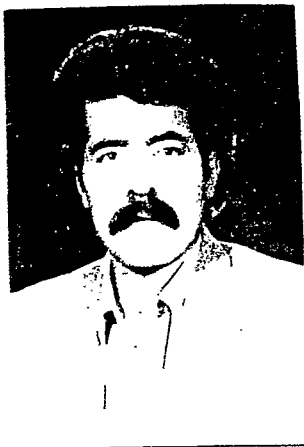
سال تحصیلی ۷۹ - ۱۳۷۸

امضاء

استاد راهنما: جناب آقای دکتر جابر عناصری

پنج

دربارهٔ پژوهشگر

قدرت‌الله فتحی متولد ۱۳۴۱ روستای مهاجران کمر از توابع شهرستان شازند
فعالیت هنری خود را از دوران راهنمایی با بازیگری در گروه نمایشی مدرسه آغاز کردم، بعدها به گروه‌های نمایشی اداره فرهنگ و هنر پیوستم.

بازی در نمایش‌های «از پانیفتاده‌ها»، «دشمن مردم»، «بچه و سگ‌ها» و «آب» حاصل فعالیت در آن سالهاست. پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی به طور جدی کار خود را ادامه داده و به نوشتن نمایشنامه روی آوردم و در کنار آن کارگردانی و بعضاً بازیگری کردم که از آن جمله‌اند.

- بازی در نمایش «اسپه شینه» در چهارمین جشنواره سراسری تئاتر فجر
نوشتن نمایشنامه‌های: «شکوفه‌های گیلاس»، «نیلوفرهای آبی»، «پرندۀ مرداب» یا «با ژاله‌ها تا صبح»، «یک گل سرخ یک سیب»، «غوغا»، «دعوتنامه»، «باد سرخ»، «نرگس»، «تنگ پلنگون»، «شیخون زاگرس»، «وداع با خورشید»، «در خلوت یار»، نمایشنامهٔ تلویزیونی «قطار ۲۱ جنوب»، «بازگشت»، «روزی از روزهای اسب»، «دریا، جنگل، رنگ مو».
شرکت در جشنواره‌های گوناگون همانند:

فجر، دانشجویی، استانی، منطقه‌ای، دفاع مقدس، فرهنگی ادبی روستا، نماز و نیایش، قرآن و عترت، همایش تئاتر استانهای کشور، جشنوارهٔ جشنواره‌ها، آتش‌کار.
با شرکت در جشنواره‌ها موفق به کسب مقام‌هایی در زمینه نویسندگی و کارگردانی و بازیگری شده‌ام که برخی از آنها عبارتند از:

- مقام اول نمایشنامه‌نویسی در نخستین گلریزان تئاتر جوان سراسری کشور به خاطر نمایشنامه «پرنده مرداب»
- مقام اول نمایشنامه‌نویسی در یازدهمین جشنواره سراسری تئاتر روستا به خاطر نمایشنامه «تنگ پلنگون»
- مقام اول نویسندگی در بخش «تله تئاتر» در چهارمین یادواره سراسری تئاتر عاشوراییان به خاطر نمایشنامه «قطار ۲۱ جنوب»
- مقام سوم نویسندگی در نخستین جشنواره سراسری تئاتر دانشجویان دانشگاه‌های آزاد اسلامی سراسری کشور به خاطر نمایشنامه «باد سرخ»
- مقام اول نمایشنامه‌نویسی در نخستین مسابقات سراسری کشور «قرآن و عترت» به خاطر نمایشنامه «باد سرخ»
- مقام سوم نمایشنامه‌نویسی نخستین جشنواره سراسری تئاتر نماز به خاطر نمایشنامه «در خلوت یار»
- کسب چهار بار مقام اول نمایشنامه‌نویسی در جشنواره تئاتر استان مرکزی در سالها ۶۸ - ۶۹ - ۷۰ - ۷۱ برای نمایشنامه‌های «شکوفه‌های گیلان»، «نیلوفرهای آبی»، «یک گل سرخ، یک سیب»، «غوغا».
- کسب سه مقام اول نمایشنامه‌نویسی از جشنواره تئاتر منطقه‌ای اصفهان و کردستان در سالهای ۶۸ - ۶۹ - ۷۰ به خاطر نمایشنامه‌های «شکوفه‌های گیلان»، «نیلوفرهای آبی»، «غوغا».
- کسب دو بار مقام اول نمایشنامه‌نویسی از جشنواره تئاتر استان لرستان در سالهای ۷۶ - ۷۷ برای نمایشنامه‌های «تنگ پلنگون»، «شیخون زاگرس»
- کسب مقام اول نمایشنامه‌نویسی از جشنواره تئاتر منطقه‌ای خوزستان در سال ۷۷ به خاطر نمایشنامه «شیخون زاگرس»

- کسب مقام دوّم نمایشنامه‌نویسی از جشنواره تئاتر منطقه‌ای چهارمحال و بختیاری در سال ۷۶ به خاطر نمایشنامه «تنگ پلنگون»

- کسب سه‌بار مقام اوّل کارگردانی از جشنواره تئاتر استان مرکزی به خاطر نمایشنامه‌های «نیلوفرهای آبی»، «یک گل سرخ یک سیب»، «غوغا» و...

در سال ۱۳۷۰ موفق به ورود در دانشگاه شده و در رشته نمایش به تحصیل پرداختم و در سال ۱۳۷۴ موفق به دریافت لیسانس شده و همان سال در آزمون کارشناسی ارشد پذیرفته شدم.

چکیده پایان نامه

در پیشگفتار چگونگی پیدایش آیین‌ها و نقش پدیدارهای طبیعی و شرایط زیست‌محیطی و نگرش بشر پیش از تاریخ نسبت به جهان پیرامون در شکل‌گیری آنها و فواید و کارکرد آیین‌ها براساس برخی نظریات موجود و سپس ارتباطشان با تئاتر با توجه به نظریه خاستگاه آیینی تئاتر مورد بررسی قرار گرفته و به مواردی همچون اهمیت موضوع تحقیق، ضرورت پژوهش، روش تحقیق و طرح سؤال‌هایی چون:

- ویژگی‌های زیست‌محیطی (اکولوژیک) در پیدایش آیین‌ها تا چه حد تأثیر داشته‌اند؟

- علل پیدایش و انحطاط و یا تغییر شکل؟

- جنبه‌های کاربردی و بررسی عناصر موجود در آیین‌ها با نگاهی اجمالی به موقعیت جغرافیایی و طبیعی و فرهنگی استان مرکزی به دلیل حوزه پژوهش مدنظر قرار گرفته است. در بخش دوم به دلیل اهمیت و نقش عناصر چهارگانه (آب، باد، خاک و آتش) در طبیعت و ارتباط تنگاتنگ و زیربنایی آنها در به وجود آمدن و شکل گرفتن آیین‌های مربوط به طبیعت و همچنین جشن‌ها و آداب و معتقداتی که پیرامون آنها وجود دارد معرفی و بررسی شده‌اند از آنجا که عناصر اربعه یا بهتر بگوییم عناصر اصلی طبیعت در ارتباط با بشر هسته اصلی و منشأ آیین‌ها هستند هر کدام از آنها در بخشی جداگانه با نظر به متون کهن و همچنین باورهای موجود به عنوان مدخلی مناسب برای ورود به موضوع اصلی تحقیق مورد نظر قرار گرفته‌اند. بخش سوم گذری است بر آیین‌ها و جشن‌های طبیعت در ایران باستان، جشن‌هایی چون نوروز بزرگ، مهرگان، تیرگان و آبریزگان یا مراسم آب‌پاشی. اهمیت و پیشینه کهن این جشن‌ها تا بدان اندازه است که می‌توان گفت اکثر مراسم موجود به گونه‌ای تحت تأثیر و یا برگرفته از آنهاست با مطالعه نظریات متقدمین همچون ابوریحان بیرونی، گردیزی و برخی

متون کهن چون اوستا، بندهش ریشه‌های تاریخی، علل پیدایش، شکل و ترتیب و آداب برگزاری و عناصر موجود در آنها بررسی شده است.

بخش چهارم مربوط است به جشن‌ها و آیین‌های مربوط به آب که عمدتاً «مراسم تمنای باران» و گونه‌های مختلف آن در برخی نقاط ایران و استان مرکزی معرفی شده و شکل برگزاری، تفاوتها و عناصر نمایشی آنها مورد مطالعه قرار گرفته است.

بخش پنجم به آیین نمایشی کوسه‌برنشین با نگاهی به گونه‌های آن در نقاط مختلف ایران و استان مرکزی، شکل و ترتیب اجرا، اشعار، ترانه‌ها، زمان اجرا و دیگر موارد مربوط به آن می‌پردازد.

بخش ششم آیین نمایشی «عام کردلی» در شهرستان خمین و «بیل گردانی در نیمور محلات» را معرفی می‌کند که این دو خاص استان مرکزی هستند.

بخش هفتم داده‌های پژوهش را به اختصار مورد تحلیل قرار داده و در پایان نتیجه‌گیری شده است.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	بخش اول
۲	پیشگفتار
۹	تاریخچه‌ای از موضوع تحقیق
۱۱	روش تحقیق
۱۱	بیان مسأله
۱۲	موقعیت جغرافیایی و طبیعی استان مرکزی
۱۳	موقعیت فرهنگی و اجتماعی استان مرکزی
	بخش دوم:
۱۵	مروری بر «عناصر اربعه» در طبیعت و نقش آنها در مراسم آیینی
۱۶	۱- آب
۱۶	۱-۱- آب نیایش
۱۷	۲- باد

صفحه	عنوان
۲۰	۱-۲- انواع باد در حوزه استان مرکزی
۲۳	۳- خاک
۲۵	۴- آتش
۲۵	۱-۴- آتش نیایش
۲۸	۲-۴- معتقدات آتش در حوزه استان مرکزی

بخش سوم:

۳۲	گذری بر آیین‌ها و جشن‌های طبیعت در ایران باستان
۳۲	۱- نوروز جشن بزرگ ملی
۳۲	۱-۱- نگاهی به نظریات گوناگون درباره جشن نوروز
۳۵	۲-۱- سبزه‌های نوروزی
۳۶	۳-۱- آبریزگان، جشن و مراسم آب‌پاشی
۳۷	۴-۱- هفت‌سین، خوان نوروزی
۳۷	۵-۱- کوسه‌برنشین یا بهار جشن
۳۷	۲- جشن مهرگان
۳۸	۳- جشن تیرگان

بخش چهارم:

۴۵	جشن‌ها و آیین‌های مربوط به آب در ایران و مراسم تمنای باران
----	--

صفحه	عنوان
۴۶	۱- نماز استسقاء یا نماز باران
۴۹	۲- چمچه گلین
۵۰	۱- ۲- روستای کارخانه، سریند
۵۰	۲- ۲- روستای ده داود، سریند
۵۱	۳- ۲- روستای حشیان، سریند
۵۲	۴- ۲- شهرستان اراک
۵۲	۵- ۲- روستای علی آباد، سریند
۵۲	۶- ۲- شهرستان خمین و روستاهای تابعه
۵۶	۷- ۲- گونه‌های مختلف چمچه گلین در نقاط مختلف ایران
۵۸	۳- چولی قزک
۶۰	۴- تحلیل نمونه دوم
۶۵	۵- گونه‌هایی دیگر از مراسم مربوط به باران
۶۶	۱- ۵- چل کچلون - چهل کچلان
۶۶	۲- ۵- هفت کچلان
۶۷	۳- ۵- چهل گل
۶۷	۴- ۵- هفت گل

بخش پنجم:

۷۱	کوسه برنشین
----	-------------

صفحه	عنوان
۷۵	۱- زمان این جشن
۷۵	۲- افراد دسته
۷۵	۳- لباس
۷۶	۴- بزک
۷۷	۵- زنجان و آذربایجان
۷۸	۶- تکاب
۷۸	۷- ابهر
۷۹	۸- کیوی خلخال
۷۹	۹- خرّم درّه
۸۰	۱۰- همدان و نواحی آن
۸۳	۱۱- کوسه ناقلی در نواحی مختلف استان مرکزی

بخش ششم:

۹۲	مراسم آیینی مختص استان مرکزی
۹۳	۱- کردلی، کرده به کوه، عام کردلی
۹۹	۲- ۱- عناصر نمایشی در آیین نمایشی (اکولوژیک) عام کردلی
۱۰۰	۲- پیل گردانی در نیمور محلات

صفحه عنوان

بخش هفتم

۱۰۴ تحلیل داده‌ها
۱۰۴ ۱- پیشگفتار
۱۰۵ ۲- آب، باد، خاک و آتش
۱۰۵ ۳- جشن‌ها و آیین‌های ایران باستان
۱۰۶ ۴- مراسم تمنای باران
۱۰۶ ۵- کوسه برنشین
۱۰۷ ۶- عام کردلی
۱۰۷ ۷- بیل‌گردانی در نیمور محلات
۱۰۸ استنتاج
۱۲۱ فهرست منابع

بخش هشتم:

۱۱۴ بخش عملی
۱۱۵ ۱- سخنی کوتاه درباره طرح نمایشنامه
۱۱۸ ۲- خلاصه نمایشنامه
۱۲۰ ۳- نمایشنامه

بخش اوّل

پیشگفتار

پیشگفتار

طبیعت و پدیدارهای طبیعی همواره در شیوه زیست انسان در طول تاریخ از دوره‌های پلیستوسن (pleistocene) که بشر شاهد یخبندان‌های بزرگ در زمین بوده تا به امروز نقش تعیین‌کننده‌ای داشته، تا آنجا که بشر پیش از تاریخ را از دوره‌گردی به غارنشینی و از آنجا به دامنه‌ها و دشت‌های حاصلخیز کشانیده و به یک‌جانشینی و ده‌نشینی رسانده است. رابطه تنگاتنگ و اجتناب‌ناپذیر انسان با طبیعت، او را برای تداوم حیات خود در دامن پر مهر و برکت و در عین حال خشن و پرمخاطره محیط‌های مختلف جغرافیایی و جوّی با مسایل و مشکلات بسیاری روپرو کرده است. انسان در جستجوی غذا و یافتن سرپناهی مطمئن و برای مصون ماندن از پدیده‌های طبیعی و جوّی در دوران‌های مختلف همچون شکارگری، دامداری، کشاورزی و دوره‌ای که پایه‌های تمدن را پی‌ریزی کرد تا به امروز همواره فکر و ذهن خود را معطوف به این مسایل داشته است. نیاز به ابزار و وسایلی که بتواند او را در مسیر زندگی یاری کند اساسی‌ترین مشغله فکری و ذهنی بشر به‌شمار می‌رود. بر این اساس ذهن خلاقه‌اش را به کار گرفت تا به مدد مصنوعات دست خود بر بسیاری از این مشکلات چیره شود. از تکه‌پرانی سنگ آغاز کرد، نیزه و دیگر ادوات شکار را فراهم نمود، برای ساخت خانه

و جان پناه به هنر معماری روی آورد، فلزات را به خدمت گرفت، شماری از انواع حیوانات را رام کرد، در کشاورزی و زمینه‌های دیگر پیشرفت حاصل کرد. اما باز همچنان با مشکلاتی مواجه بود که توان چیره شدن بر آنها را نداشت زیرا به بسیاری از قوانین علی (علت و معلول) پی نبرده بود به همین دلیل انسان پیش از تاریخ با خیل عظیمی از رازهای نامکشوف دست به گریبان بود، از جمله رعد و برق، صاعقه، طوفان، آتش فشان، زلزله‌های ویرانگر، سیل، خشکسالی، باران‌های سیل‌آسا و دیگر پدیده‌های طبیعی و جوّی.

با نگاهی به نخستین آثار به جای مانده از انسانهای ابتدایی که امروزه در زمره آثار هنری به شمار می‌روند، آثاری همانند نقاشی‌ها و کنده‌کاری‌های درون غارها و یا ساخت پرستش‌گاهها، تندیس‌ها و پیکره‌ها و غیره چنین به نظر می‌رسد که به گونه‌ای در تقابل با پدیده‌های طبیعی خلق شده‌اند و بیشتر جنبه کاربردی داشته‌اند تا اثری هنری.

پرویز مرزبان در کتاب خلاصه تاریخ هنر چنین می‌نویسد:

«... نقاشی بر سقف و دیوار غار و نیز گاهی کنده‌کاری روی سنگ با دوده زغال یا سوخته استخوان مخلوط با پیله جانوران و یا با رنگیزه‌های کانی، مانند گِل اُخرا و خاک سرخ، با نقوشی ساده و انتزاعی و بر پایه ایمانی جادویی به دو امید اجرا می‌شده است:

یکی آنکه افراد همزیست در شکار دسته‌جمعی خود بر جانورانی که غذای اصلیشان را تأمین می‌کرد چیره شوند؛ و امید دیگر اینکه با مکرر ساختن تصاویر جانوران بر صخره‌ها تعداد آنها را بیشتر و نسلشان را بارورتر کند.»^(۱)

از سطور فوق چنین برمی‌آید که خالق نقاشی‌ها با هدف پیروزی بر شکار و نگرانی از

۱ - مرزبان، پرویز، «خلاصه تاریخ هنر»، سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، چ اول، تهران، ۱۳۶۵، ص ۱.